

Київський університет імені Тараса Шевченка

На правих рукопису

НІЦОЙ АНДРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

Стан внутрішньопартійних відносин в КП/С/У.

1926 - 1929 рр.

Спеціальність: 07.00.01 - історія суспільних рухів
і політичних партій

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

1992

00816194 (Т)

Роботу виконано в Київському університеті ім.Тараса Шевченка.

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор

Матвійчук М.М.

Офіційні опоненти – доктор історичних наук, професор

Шевченко Володимир Федорович

– кандидат історичних наук, старший

науковий співробітник

Шаповал Юрій Іванович

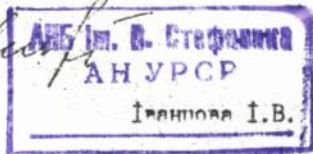
Провідна організація – Український аграрний університет.

Захист відбувається 25 листопада 1992 р. о 15 годині
на засіданні спеціалізованої ради К.068.18.03 в Київському
університеті ім.Тараса Шевченка /252000, Київ, вул.Воло-
димирська 64, ауд. 347/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотечі
Київського університету ім.Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий "23" лютого 1992 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат історичних
наук, доцент

Актуальність дослідження обумовлена, насамперед, тими змінами, які відбулися в Україні після здобуття нею державної незалежності. Формується багатопартійна система, мережа суспільних та суспільно-політичних організацій. Майбутнє держави залежить в значній мірі від того, наскільки всі елементи політичної системи в своїй життєдіяльності будуть виходити із принципів демократії.

Сучасне політичне життя України характеризується значним впливом кадрового потенціалу, який сформовано в надрах комуністичної партії і який до кінця не позбувся стереотипів її ідеології і принципів керівництва. Деякі організаційні норми, стиль роботи комуністів переймають нові політичні організації. Реальною залишається загроза повернення до активного політичного життя екстремістських, пробільшовицьких сил.

Посткомуністичний розвиток українського соціума, щоб бути цивілізованим, повинен спиратися на об'єктивне знання історії попередніх періодів. Вивчення історії України двадцятих років, коли її життя знаходилося під владою більшовиків, здатне допомогти уникнути попередніх помилок, виявити раціональні елементи політичного досвіду, накопиченого українським народом.

Необхідність вивчення історії більшовицької партії парадоксальним образом посилилась забороною діяльності КПРС. Від канонізації її політики дехто кинувся в іншу крайність - плондрування всього, що пов'язане з попереднім режимом. Реальною є загроза розповсюдження нігілістичного підходу до новітньої історії України. Запобігти цьому повинен історичний підхід до проблем діяльності КПРС, здатний відокремити помилки і злий намір від благих сподівань і утопічних мрій.

Розглядаючи проблему життєдіяльності і організації ВКП/б/-КП/б/У більш широко, зауважимо, що партії вдалося різко змінити

долю народів, що проживали на території бувшого СРСР, глибоко вплинути на розвиток процесів в світі. Сьогодні, в нових історичних умовах, виникає потреба детальніше розглянути проблеми вибору шляхів, визначення орієнтирів руху вперед, співвідношення революційних та еволюційних змін, їх ціни для суспільства. Кожному історичному періоду властивий ряд альтернатив подальшого розвитку соціума. Історичний досвід партій більшовиків надає допомогу в пошуках найменш болючих і небезпечних варіантів соціального розвитку.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1926-1929 рр., що супроводжувався придушенням демократичних процесів в політичному житті України. В цей час керівництво партії і держави робить ставку на посилення централізму. Початок дослідження - період формування антисталінської опозиції, яка, між іншим, виступала з різкою критикою внутрішньопартійних відносин. В 1926 році керівництво ВКП/б/-КП/б/У проголошує курс на демократизацію партійного життя і паралельно згорає гласність, позбавляє опозицію доступу до засобів масової інформації, намагається повернути супроти неї вогонь критики, посилює контроль над формуванням виборних органів партії і держави. Робота завершується 1929 роком, коли І.З.Сталіним і його соратниками були остаточно розгромлені опозиційні сили, відпала необхідність в "демократичному" прикритті поточної політики і був покладений край навіть гіпотетичним демократичним перетворенням в партії більшовиків.

Об'єктом дослідження є структура, порядок і організація діяльності республіканської, окружних, міських, районих парторганізацій України, первиних організацій КП/б/У великих і середніх промислових підприємств різних галузей, процеси прийняття і виконання рішень партійних організацій і комітетів. Вивчення цього комплексу питань дозволяє простежити механізм функціонування партійного ала-

рату і первинних організацій, тенденції їхнього розвитку притаманні всій ВКП/б/, а також визначити специфічні особливості діяльності більшовицьких організацій України з точки зору дотримання норм і принципів демократії. Географічно дослідження охоплює територію УРСР в адміністративних кордонах визначених 9-м Всеукраїнським з'їздом Рад в 1925 році.

Оцінюючи історіографію партійного будівництва 20-х - 80-х років важливо враховувати умови, в яких доводилось працювати дослідникам. А це - пряме соціальне замовлення і тиск партійних органів, панування псевдонаукових доктрин і засилля політико-ідеологічних кліше. В той же час, накопичений вченими теоретичний і фактографічний потенціал є вагомим внеском в розвиток науки.

Використана в дисертації література 20-х - 30-х років представлена роботами істориків, які популяризували рішення з'їздів, конференцій партії і пленумів ЦК, ставлячи питання здійснення принципу демократичного централізму, і творами більшовицьких вождів, керівних партійних робітників, основною темою яких була боротьба з опозиціями, відстоювання власного розуміння норм внутрішньопартійної демократії.¹ До цього ж можна віднести статті і виступи діячів антисталінської опозиції, надруковані в наші дні.² Багатьом роботам притаманне механічне пристосування ідей вождів на догоду політичній кон'юктурі. Для них характерний позаісторичний підхід до теоретичних і практичних проблем демократії, що неминуче приводило

¹ Сталин И.В. К вопросам ленинизма.- М.-Л.: Госиздат, 1926; Петровский Г.И. Наши пути к социализму.- Х.: Пролетарий, 1926; Постышев П.П. Задачи в борьбе с уклонами.- Х.: Пролетарий, 1929; Пилирнович В. Рост внутрипартийной демократии.- М.-Л.: Госиздат, 1928; Ильин Г. Клевета оппозиции и проведение демократии.- Х.: Пролетарий, 1927.

² Бухарин Н.И. Избр. произв.- М.: Политиздат, 1988; Его же. Проблемы теории и практики социализма.- М.: Политиздат, 1989; Троцкий Л.Д. Сталинская школа фальсификаций.- М.: Наука, 1990; Архив Троцкого. Коммунистическая оппозиция в СССР, 1923-1927.- М.: Изд.центр "ТЕРРА"- Т.1-4, 1990.

до одностороннього, поверхневого, суперечливого тлумачення постулатів марксизму-ленінізму, спотворення і фальсифікації найновіших досягнень світової науки.

На науковому рівні проблема почала розроблятися з другої половини 50-х років. Серйозним внеском в вивчення внутрішньопартійних процесів в двадцять роки стала докторська дисертація Ф.Є.Шерстюка.¹ Третій розділ в ній присвячений розвитку середпартійної демократії. Великий фактичний матеріал ілюструє умови і засоби її проведення. При розгляді питань перевиборів бюро осередків, самокритики, партійної інформації присутні елементи критичного аналізу. Цікаві дослідження І.І.Коломійченка, В.К.Палишка, Г.П.Ерхова.² Проте, в них недостатньо висвітлені ряд важливих аспектів теми, таких як робота з партактивом, методи боротьби з опозицією, засоби формування громадської думки, взаємовідносин між членами партії, взаємодія партійних комітетів різного рівня та ряд інших. Сучасне знання проблеми пред"являє свої претензії концептуальному оформленню досліджень цих авторів.

З другої половини 70-х років з"являються роботи, в яких досвід внутрішньопартійної діяльності КПРС, всіх її ланок узагальнюється

на більш високому теоретичному рівні.³ Але при цьому науковий аналіз Шерстюк Ф.Є. Партійное строительство на Украине в 1926-1929 гг.: Дис.... докт.истор.наук.- К., 1963.

2 Коломійченко І.І. Організаційне зміцнення КП(б)У в період підготовки наступу соціалізму по всьому фронту. 1926-1929.//Український історичний журнал /далі - УІЖ/.- 1966.- №1.- С.3-13; Палишко В.К. Демократія і централізм у теорії і практиці КПРС.- К.: Політвидав України. 1973; Ерхов Ленинский принцип демократического централизма в развитии КПСС. 1921-1929.- Днепропетровск: Промінь, 1973.

3 Див.: Володазский А.Ф. О законах и категориях партийного строительства.- Ташкент: Узбекистан, 1978; Развитие внутрипартийных отношений на современном этапе.-М.: Политиздат, 1984; Бондарь В.Я., Родионов П.А. Некоторые вопросы развития партийного строительства как науки.//Вопросы истории КПСС.- 1981.- №1.- С.26-47.

ліз діяльності КПРС нерідко підміняється поверхневим описом фактів.

Блиною дисертаційною роботою з проблем впровадження в 1926-1929 рр. внутрішньопартійної демократії в цей час було дослідження А.Н.Ковалева.¹ Великої автор надає здійсненню на практиці принципу колективності. Інші норми партійної демократії розглядаються в одному загальному розділі. Поглиблений аналіз і систематизація великої кількості архівних документів дозволили автору деталізувати наші знання організації діяльності КП/б/У в даний період. Окремі аспекти теми розглядаються в дисертаціях О.А.Саржана, В.І. Ватрименка, В.М.Бараєва та деяких інших.²

З другої половини 80-х років вивчення проблем партійного будівництва набуває більш глибокого теоретико-методологічного характеру. Як найбільш фундаментальну виділимо книгу В.А.Кулінченка.³ В ній розглядається механізм становлення і розвитку внутріпартійних відносин, їх характер і особливості, ідейні, моральні і організаційні стосунки між членами партії. Певний інтерес являє собою кандидатська дисертація А.П.Могильного, в якій аналізуються методологічні функції категорій партійного будівництва.⁴

1 Ковалев А.Н. Деятельность КП/б/У по осуществлению ленинских норм внутрпартійной демократии в первые годы социалистической индустриализации. 1926-1929 гг.: Дис... канд. истор. наук. - К., 1977.

2 Саржан А.А. Идейно-организационное укрепление Коммунистической партии Украины в годы первой пятилетки. 1928-1932 : Дис... канд. истор. наук. - Харьков, 1980; Ватрименко В.И. Рост рядов Компартии Украины /1926-1932/. : Дис... канд. истор. наук. - К., 1980; Бараев В.Н. Организационно-политическое укрепление фабрично-заводских партийных организаций: /На материалах партийных организаций Украины. 1926-1930/: Дис... канд. истор. наук. - К., 1983.

3 Кулинченко В.А. Демократический централизм и развитие внутрпартійных отношений. - М.: Мысль, 1985.

4 Могильный А.П. Методологические функции категорий партийного строительства.: Дис. ... канд. истор. наук. - К., 1984.

Не зменшуючи внесок дослідників проблеми "доперебудовного" періоду, слід пам'ятати про те, що всі вони з самого початку були обмежені в об'єктивному висвітленні теми внутрішньопартійної боротьби різноманітних угруповань в партії, аналізі позицій опонентів сталінської більшовицької олігархії в питаннях партійної демократії, в критичному осмисленні діяльності більшовицької олігархії по згорянню гласності, утиску критики, обмеженню прав на вільні вибори.

Політика перебудови сприяла подоланню догм і фальсифікацій в розробці теми. З'явилися роботи, які містять нові оцінки сталінізму, позиціям Троцького, Бухаріна, стану партії в 20-ті роки. Перш за все це книги Д.А.Волкогонова¹ і Р.О.Медведева², де вперше дається об'єктивна картина історії країни періоду сталінізму. Важливу роль в зміні громадської свідомості і наукових уявлень відіграла стаття О.Ципко.³ В ній з філософських та історичних позицій розкрито суть ідеології та практики сталінізму, його гносеологічні корені.

Окрім досліджень узагальнюючого характеру з'являються матеріали з окремих аспектів теми. Т.Г.Колоскова і Ю.А.Поляков поставили питання про ідейно-психологічні передумови сталінізму і настрої авангарду більшовицької партії.⁴ З'явився ряд робіт, в яких аналізується суть гласності, її місце в системі демократично організованої партії.⁵ Цікава книга Л.Г.Іоніна⁶ присвячена такій демократичній

¹ Волкогонов Д.А. Триумф и трагедия. - Кн. I-2. - М.: Изд-во АПН, 1989; Его же. Демон революции. - Изд-во АПН, 1990.

² Медведев Р.А. О Сталине и сталинизме. - М.: Прогресс, 1990.

³ Ципко А. Истоки сталинизма. // Наука и жизнь. - 1988. - №11. - С. 45-55; №12. - С. 40-48; 1989. - №1. - С. 46-56; №2. - С. 53-61.

⁴ Колоскова Т.Г. Об идейно-психологических предпосылках сталинизма. // Вопросы истории КПСС. - 1989. - №9. - С. 62-71; Поляков Ю.А. 20-е годы: настроение партийного авангарда. // Вопросы истории КПСС. - 1989. - С. 10. - С. 36-42.

⁵ Батулин Ю. В реке гласности брода нет. // Гласность: Мнения. Поиск. Политика. - М.: Политиздат, 1989. - С. 38-45; Бутенко А. Демократия и гласность: границы и критерии. // Там же. - С. 69-74; Мальцев Г.В. Гласность - решающий фактор перестройки. // Проблемы партийного и государственного строительства. - 1989. - №9. - С. 42-52.

⁶ Ионин Л.Г. Слово и дело критики. - М.: Политиздат, 1989.

нормі як критика. Автор розглядає її роль в політичному житті, місце в системі демократичних цінностей.

В зв'язку з реабілітацією діячів так званого "правого ухилу", з'явилося чимало літератури про його лідерів. Серед великої кількості статей і брошур виділимо оригінальне і глибоке дослідження Ю.В.Смелянова. Для нього особа М.І.Бухаріна - привід для роздумів про тернисті шляхи розвитку революції та долю її поведирів.¹

Значний вклад в розробку теми внесли Г.О.Бордюгов і В.А.Козлов. Ними поставлено ряд нових проблем, відкрито нові оригінальні підходи до вивчення політичного життя країни в 20-ті роки.²

Велику увагу темі приділяли історики України. В.А.Греченко і В.П.Колесник в 1988 році спробували розкрити механізм боротьби Сталіна та його апарату проти групи Бухаріна.³ Цієї ж проблеми торкнулись В.П.Киридон та В.П.Шевчук.⁴ Крім того вони поставили питання про позицію більшовицької гвардії у подіях середпартійного життя, показали тісний зв'язок авангарду партії з апаратом.

Нові підходи і оцінки, аналіз великої кількості історичних фактів і документів, що вводяться в науковий обіг, відрізняють дослідження Ю.І.Шаповала.⁵ В статті "Сталінізм і Україна" автор не

1 Смелянов Ю.В. Заметки о Бухарине: Революция. История. Личность. - М.: Мол. гвард., 1989.

2 Бордюгов Г.А., Козлов В.А. Поворот 1929 года и альтернатива Бухарина. // Вопросы истории КПСС. - 1988. - №8. - С.34-42; Их же. Время трудных вопросов. История 20-30-х годов и современная общественная мысль // Правда. - 1988. - 30 сентября.

3 Греченко В.А., Колесник В.П. Деякі питання внутріпартійної боротьби в 1928-1929 рр. // УІЖ. - 1988. - №8. - С.28-37.

4 Киридон В.П., Шевчук В.П. К вопросу о внутрипартийной демократии 20-х годов // Вопросы истории КПСС. - 1990. - №9. - С.97-105.

5 Шаповал Ю.І. Українські "шаблі" Кагановича або "жива сталінська людина" // Про минуле - заради майбутнього. К.: Політвидав України, 1989; Ного ж. Л.М.Каганович на Україні // УІЖ. - 1990. - №8. - С.62-74; Ного ж. Сталінізм і Україна // УІЖ. - 1990. - №2. - С.32-42; 1991. - №2. - С.20-30; №4. - С.43-53; №5. - С.38-49; №6. - С.45-55; №7. - С.26-38.

тільки дає визначення сталінізму, показує політико-ідеологічні умови формування культу особи Сталіна, але й розкриває прояви і особливості цього процесу на Україні. Простежується відношення Сталіна до політики українізації і його лінія на створення тоталітарної системи. Показані сталінські методи боротьби з внутріпартійною опозицією в кінці 20-х років.

Помітною подією в історіографії теми стала поява книги В.М.Даниленка, Г.В.Кас'янова і С.В.Кульчицького.¹ Критичний аналіз історичного матеріалу привів авторів до важливих висновків відносно кількісного складу більшовицької партії. В роботі, зокрема, показано процес витіснення критично мислячих, незалежних в своїх поглядах людей, із політичного і культурного життя. Як свідчать дані приведені в книзі, їх місце займали пристосованці і кар'єристи, які сприяли становленню та зміцненню влади партократії. Дещо слабшими виглядають теоретичні і фактографічні пояснення того, як лозунги будівництва соціалізму і розвитку демократії вилились в монопольну диктатуру партійної олігархії, які фактори обумовили витіснення демократії із політичної системи.

Цікавий матеріал і вдумливі підходи до висвітлення партійної історії 20-х років містять кандидатські дисертації С.І.Бурлаки та А.В.Скрипнюка.² Їхні роботи об'єднують новизна мислення і сучасна інтерпретація історичних подій. Принципово новим для нашої теми є висновок А.В.Скрипнюка про утвердження концепції "монолітності партії" в першій половині 20-х років. При цьому точка зору, яка від-

¹ Даниленко В.М., Кас'янов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки.- К.: Либідь, 1991.

² Бурлака С.И. Выборные органы в Компартии Украины и их аппарат. 1921-1925: Дис....канд.истор.наук.- К., 1990; Скрипнюк А.В. Дискуссии в Компартии Украины 1923-1925 гг.: Итоги и последствия.: Дис....канд.истор.наук.- К., 1991.

різнялась від позиції ЦК і Політбюро розглядалась як прояв фракційності і ворожих партій намірів.

Вивчення історіографії внутрішньопартійного життя 20-х років дає можливість говорити про те, що вчені-історики провели велику роботу, особливо в останні роки, по вивченню і узагальненню теорії і практики життєдіяльності ВКП(б)/КП(б)/У, створили ґрунтовну основу для подальших розробок в цій галузі.

В дисертації використані опубліковані в останні роки роботи закордонних авторів. Виділимо деякі з них: "Історія Комуністичної партії України" І.Майстренка¹, що написана в 1979 році і не втратила своєї актуальності сьогодні; книга Едварда Карра², в якій ретельно аналізується структура політичної системи СРСР, детально розбирається порядок функціонування більшовицької партії та її взаємини з державними інституціями до середини 20-х років.

Великий науковий інтерес являють собою роботи А.Г.Авторханова³. Особливо вкажемо на його статтю "Технологія влади", в якій відомий вчений торкається широкого спектру питань політичного життя і діяльності ВКП(б): розкриває практику засекречування, фальсифікації даних, вивчає властивості і характеристики більшовицького менталітету, проводить зв'язок між згортанням внутрішньопартійної демократії та ліквідацією нової економічної політики, викриває сталінську ідею "внутрішньопартійної партії" і роль партактиву в реалізації планів партійної олігархії, аналізує тактику і стратегію боротьби Сталіна зі своїми противниками.

1 Майстренко І. Історія Комуністичної партії України. - Торонто: Сучасність, 1979.

2 Карр Э. История Советской России: Большевицкая революция 1917-1923. - М.: Прогресс, 1990.

3 Авторханов А.Г. Империя Кремля: Советский тип колониализма. - Вильнюс: АО ИМОИ, 1990; Его же. Технология власти // Вопросы истории. - 1991. - №1-10.

Чільне місце в зарубіжній історіографії займає робота С.Коена.¹ Головною її характеристикою є обґрунтування тези про "бухаринську альтернативу". Книга відтворює живий образ одного із лідерів більшовизму. В той же час, автору вдалося запобігти романтизації особи Бухаріна і його оточення, що дозволяє неупереджено розглянути людські і ділові якості діячів партії. Різниця в ракурсі бачення проблем історії більшовицької партії однак не зменшує значення фундаментальної праці американського вченого.

Значною подією став вихід в 1991 році книги О.Субтельного "Україна. Історія.". Канадський вчений торкається питань "хвилювизму", "шумськізму", "волобуєвщини". Важливим є висновок про те, що гостра боротьба за владу після смерті Леніна послабила контроль з боку партії і в суспільстві настав період відносного лібералізму та плюралізму, відкритого змагання протилежних ідей.²

На закінчення короткого аналізу літератури відмітимо, що істориками в Україні, в бувшому СРСР і закордоном накопичений великий матеріал по темі. В той же час, важко не помітити недостатньої вивченості багатьох сторін життєдіяльності більшовицької партії, непослідовність в критичному переосмисленні історичного досвіду більшовизму.

Мета і завдання дослідження полягають в тому, щоб, спираючись на досягнення сучасної історичної науки, використовуючи широке коло джерел, проаналізувати стан внутрішньопартійних відносин під кутом зору застосування норм і принципів внутрішньопартійної демократії в другій половині 20-х років, виявити причини і джерела їх де-

1 Коэн С. Бухарин. Политическая биография. 1888-1938.- М.: Прогресс, 1988.
2 Субтельный О. Украина. История.- К.: Либідь, 1991.

формації, критично осмислити досвід і уроки діяльності більшовицької партії на Україні в досліджуваний період.

Поставлена мета реалізується вирішенням таких дослідницьких завдань:

- показати процеси поглиблення кризових явищ в сфері гласності партійного життя, складання централізованої системи інформаційного забезпечення діяльності партократії, розподілу інформації між різними прошарками КП/б/У;
- виявити характерні риси розвитку критики і самокритики в КП/б/У, основні шляхи ліквідації партійною олігархією політичного і ідейного плюралізму в партії;
- визначити роль звітів і виборів в створенні централізованої системи формування виборних органів партії;
- з'ясувати вплив внутрішньопартійної боротьби і поточної політики, особливо з питань національної політики в республіці, на процеси життєдіяльності більшовицьких організацій України;
- на основі нових документів і матеріалів розглянути форми і методи проведення партійним апаратом своєї політики, способи подолання опору їй;
- висвітлити деякі аспекти відображення в суспільній свідомості питань внутрішньопартійної демократії та засоби формування більшовицьким апаратом громадської думки;
- показати процес розшарування більшовицьких рядів на владний апарат партійних комітетів і майже безправну низову масу, фактично обмежену політично і морально.

Основов в вирішенні цих завдань є не відмова від історичної спадщини, а її критичне осмислення і уважне вивчення, збереження того, що досліджене ґрунтовно і об'єктивно.

Джерелами дослідження є документи ВКП/б/ з проблем партійного

будівництва із багатотомника "КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК", "Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій та пленумів ЦК", а також документи надруковані в збірнику "Архів Троцького. Коммунистическая оппозиция в СССР, 1923-1927".

В основі дисертації лежать матеріали Центрального державного архіву громадських організацій України, партійних фондів держархівів Дніпропетровської, Київської, Кіровоградської, Луганської та Херсонської областей, більшість з яких вперше вводиться в науковий обіг. Широко представлені публікації в центральних, республіканських і окружних газетах та журналах того часу, інтерес до котрих визначається спробов автором простежити хід формування партанпаратом суспільної думки в партії.

Дисертантом використані твори і виступи політичних лідерів більшовизму, таких як В.І.Ленін, І.В.Сталін, М.І.Бухарін, Л.Д.Троцький, Л.М.Каганович, П.П.Постішев, С.М.Косіор та інших. Представлені також матеріали, які висвітлюють позиції керівників ряду окружних, районних і заводських партійних комітетів, рядових більшовиків.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що еволюція партійних норм показана на фоні гострої ідейно-політичної боротьби в партії, висвітлення якої подається в дусі нових підходів і на основі недоступних раніш документів. Представлені переконливі докази антидемократичності, а часом і протизаконності методів боротьби сталінського керівництва ВКП/б/ з ідейними противниками. Приділено увагу темі впливу на маси опозиційних ідей.

Характерним для дослідження є широке залучення недоступних раніш архівних матеріалів, використання донедавна заборонених документів і творів діячів антисталінської опозиції, наукових праць зарубіжних істориків, а також робіт українських вчених, підго-

товлених останнім часом на основі недавно відкритих історичних даних

В дисертації вперше подається стиль взаємовідносин вищих партійних органів, партійних комітетів окружної, районної ланки і більшовицьких осередків промислових підприємств. Автор торкається проблем соціальної і матеріальної диференціації партійних рядів, стану партійної етики в тодішньому її розумінні.

Здійснена спроба дати порівняльний аналіз офіційних і секретних документів партійних органів, що направлялись в осередки КП/б/У.

Нетрадиційно годана тема чистки партійних рядів в 1929 році, зроблено спробу виявити справжню мету, яку переслідувало керівництво ВКП/б/-КП/б/У в її проведенні. Без звичних ідеологічних кліше висвітлюється хід і наслідки кампанії самокритики 1928 року.

В дослідженні розглядається питання про взаємозв'язок централізації внутріпартійного життя і ліквідації тих небагатьох досягнень в області національної політики, які вдалось вибороти ентузіастам політики українізації. Показано вплив політики українізації і ситуації навколо неї на функціонування партійного механізму.

Висвітлюється процес відображення в масовій свідомості проблем демократії, виявляються методи формування громадської думки партійною олігархією.

Наукова і практична значимість результатів дослідження обумовлена новизною конкретно-історичного матеріалу, що вводить в науковий обіг, позбавленою стереотипів інтерпретацією історичних фактів, новими положеннями і висновками. Новий підхід до аналізу внутріпартійних відносин здатний допомогти в складанні цілісної картини політичного життя України. Результати дослідження, деякі нові оцінки і висновки по знайомих і маловідомих подіях внутріпартійного життя можуть бути використані при підготовці наукових і учбо-

во-методичних робіт. Аналізуючи історичний досвід КП/б/У, члени новостворених партій можуть побачити вади надмірної централізації партійних відносин, форми і засоби організаційної роботи, здатні як підняти активність членів партії, так і ті, що роблять партійне життя безперспективним.

Структура дисертації. Дослідження складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури.

У першому розділі розкрито процес реалізації норм і принципів гласності в більшовицьких організаціях України. Дається визначення і структура політики гласності. Доводиться закономірність перебудови інформаційної політики більшовицького керівництва в середині 20-х років. Висвітлюється порядок надходження документів і матеріалів про діяльність осередків і настрої комуністів до керівних парторганів. Недосконалість організації цієї роботи, несвоєчасне інформування комітетів про події в організаціях, погана обізнаність апарату КП/б/У з настроями низової маси надихнули поводити ВКП/б/-КП/б/У на створення системи інформаційного забезпечення політики керівництва партії. Чи не найважливішим чинником реорганізації інформаційної політики було загострення боротьби між угрупованнями Сталіна-Бухаріна, з одного боку, і Троцького-Каменєва-Зінов'єва, з іншого.

Розглядаючи основні риси і етапи створення більшовицької системи внутрішньопартійної інформації, підкреслюється та її особливість, що через листи, директиви, інструкції та постанови не тільки посилялись відомості наверх чи вниз, але фактично проводилась політика на місцях, формувались умови бездумної покірливості керівним вказівкам, ворожості до позиції опонента.

На заваді цьому могли стати сили віддані ідеям демократії або зацікавлені в більшій гласності середпартійного життя. Задача по-

літична боротьба дійсно породила у частини більшовиків потяг до об'єктивної і повної інформації. Зростало невдоволення тенденційною і брехливою пропагандою, приховуванням від партії документів опозиції. Проте, більшість комуністів та майже весь партапарат не сприймали гласність як норму партійного життя.

Контроль над всіма джерелами інформації, рішуче переслідування будь-яких спроб комуністів самостійно розібратись в суті розбіжностей відіграли важливу роль для політичної поразки опозиції. Прибічники Сталіна і Бухаріна навчилися вправно поєднувати розмови про демократію та гласність з використанням недемократичних, а то й незаконних засобів боротьби з супротивниками.

Цей досвід став у нагоді більшовицькій олігархії під час боротьби з так званим "правим" ухилом. Відсутність більш-менш суттєвих проявів його на Україні позбавляло інформацію партійних комітетів про боротьбу з ним конкретності, зводило її до політичних наклепів. Все частіше партократія застосовувала в своїй діяльності здобуту через органи безпеки інформацію. Дедалі жорстокішою ставала цензура. Посилювалась дезінформація мас відносно тих чи інших осіб, подій, рішень. Створення додаткових інформаційних структур не могло компенсувати нищення гласності. Самий зміст їхньої роботи відповідав інтересам більшовицької верхівки, а не комуністів.

Наприкінці 20-х років всі елементи інформаційної системи, створеної партократією, працювали над диференціацією відомостей для низових осередків, з одного боку, і апарату комітетів КП/б/У, з іншого. Аналізуючи події навколо питань гласності, можна прийти до висновку, що створений в партії режим зміцнювався саме за рахунок придушення, знищення свободи слова, плюралізму думок, обмеження доступу об'єктивної інформації до простих людей. Односторонність, фальсифікація і приховування інформації, переслідування інакомислячих,

недоступність комуністам об'єктивних відомостей про життєдіяльність власної партії свідчать про те, що до кінця 20-х років сталінському керівництву вдалося створити атмосферу безгласності.

В другому розділі аналізується стан критики і самокритики в рядах більшовиків України. Партійні документи, виступи лідерів партії і рядових більшовиків за період 1926–1929 рр. демонструють однотайність всіх комуністів в розумінні необхідності критики для повноцінного функціонування партійних структур. Час і місце в системі влади змінювали лише обґрунтування критики та пріоритетні напрямки її розвитку. В 1926 році необхідність критики пояснювалась попередніми обмеженнями демократії. Згодом розпочалась компанія критики троцькістсько-зінов'євського блоку, українського буржуазного націоналізму, боротьба з бюрократизмом, викриття "правого" ухилу, тощо. З боку опозиції критика йшла в напрямку боротьби проти антидемократичного керівництва партії. В залежності від стану внутріпартійних відносин на конкретному етапі, від характеристики і поведінки об'єкту критики вона спиралась то на об'єктивну інформацію, чи то підживлювалась фальсифікаціями і перекрученнями. Головним в процесах критики були й лишались мета і мотивація діяльності партійної олігархії.

Позиція низової більшовицької маси визначалась прагненням через критику подолати обмеження демократії, мати змогу вільного волевиявлення. Проявлялося це не тільки в численних фактах критики місцевих парторганів, але і в спробах з'ясувати межі критики, її якісну відмінність від критиканства. Про це ж свідчить підтримка і співчуття частини партії деяким положенням платформи опозиції, в котрих викривались недоліки діяльності ЦК ВКП/б/ і ЦК КП/б/У.

Можна виділити дві основні риси критики притаманні партійному спілкуванню тих часів агресивно-викривальна та конструктивно-до-

брозичлива. Перехід від першої до другої стримувався більшовицькою номенклатурою, яка безжалісно переслідувала критиків режиму, та якостями більшовицького менталітету, що відкидав будь-які сумніви в правильності обраного шляху. Навпаки, розгортання агресивно-викривальної критики стимулювалось дуже активно. Цьому сприяв низький культурний рівень рядових членів партії та загострення партійної боротьби. Пронес набрав неабиякої сили з переходом від ідеологічної боротьби і словесних баталій до репресивних заходів: обшуків, арештів, звільнень з роботи, виключень з партії. Переслідувались не лише опозиціонери і співчуваючі їхнім ідеям, а й ті, хто не захотів, або не встиг засудити опозицію, хто намагався об'єктивно розібратися в суті розбіжностей. За таких умов критика діяльності владних структур в партії ставала небезпечною.

В-плани сталінської партократії в кінці 1927 р. не входило зробити критику неможливою. Передчасність цього кроку була пов'язана з незавершеністю перебудови внутрішніх порядків ВКП/б/КП/б/У, із збереженням в лавах партії демократично настроєних членів, популярністю демократичних гасел.

Загострення економічної і соціально-політичної ситуації в 1928 р., зростання популярності ідеї революційної ломки "гримас непу", особливо серед пролетаріату і лемпенізованого селянства, привели до того, що різко здузилась сфера дії конструктивної критики. Більшовицька влада використала складний момент в житті країни для зміцнення своїх позицій. Було розпочато компанію самокритики, головною метою якої стало викриття і розгром ворожих режимові елементів. Цим, зокрема, пояснюється синхронність активізації агресивно-викривальної критики і розгортання атаки на "правих".

Завершення в 1929 році повороту до тоталітарно-адміністративного диктату в партії зробило пріоритетними завданнями критики,

Альма. С. Сірофанка
 АН УРСР

по-перше, виявлення та усунення помилок в проведенні генерального курсу ВКП/б/-КП/б/У, а, по-друге, викриття та ідеологічне, моральне і політичне знищення опонентів або безініціативних прибічників.

Роль виборів і звітів у формуванні централізованої системи підбору і розстановки кадрів в КП/б/У розглядається в третьому розділі. Доводиться, що вибори в партію, серед інших норм і принципів, виступають тією віссю, навколо якої обертається все середпартійне життя. Вони втілюють в собі досягнутий на даний час рівень демократизму.

В дослідженні розглядається процес переведення виборів з організаційної площини в політичну, для чого широко застосовувалося гасло єдності партійних лав. Аналізується позиція різних прошарків в партії з точки зору їх ставлення і поведінки на виборах. Проводиться зв'язок виборності з долею політики українізації. Виходячи з необхідності розподілу повноважень між центральною і республіканською владою українські комуністи підійшли до питання про децентралізацію. Природна і корисна при переході до демократії, вона небезпечна на етапі формування централізованої політичної системи. Сталінська олігархія не дозволяла українським комуністам, серед яких було чимало вихідців із заборонених національних партій, що відстоювали демократію не на словах, пройти шлях від проголошення українізації до вимог децентралізації і боротьби за демократію.

Вся робота партократії була спрямована на підпорядкування собі всіх уставних та організаційно-технічних питань перевиборів. Активно формувалась номенклатурна система, зростала кількість працівників апарату. Організаційні відділи ставали провідними в апаратах ЦК, окружкомів і райкомів. Стиль взаємин між апаратом і рештою партії набував ознак директивності. Робилося це витончено. Так, прямі накази по обранню змінювались протягом 1925-1927 рр. на скла-

дання так званих орієнтовних списків. Попереднє обговорення нового складу бюро чи комітету старим змінювалось на проведення партактивів з тих же питань. Актив відігравав визначну роль у виконанні директив апарату, мав великий вплив на формування партійної думки, використовувався як ширма для діяльності партійної бюрократії. З подоланням тронькістсько-зінов'євської опозиції висунення на посаду повністю перейшло в виключне відання апарату.

Поруч існувала інша тенденція: поступове, повільне проникнення в маси ідеї демократизації виборів. Вона виявлялася в різноманітні засоби проведення та підготовки звітів і виборів, в висуненні під час виборів альтернативних кандидатур. Антидемократичні сили не дали можливості набуті цій тенденції стійкості.

Велику роль у вихолощенні демократичного змісту виборів відіграла соціальна демагогія більшовицьких керівників. Так, попереднє обговорення кандидатур подавалось пропагандою як вияв колегіальності, прийняття так званого "головного списку", або "за основу", пояснювалось прагненням не обійти жодної соціальної, професійної, вікової чи національної групи. Значний відсоток оновлення членів бюро або комітету видавався за наміри залучити в політику нові кадри. Нагляд за осередками різних уповноважених, інструкторів розглядався як допомога з боку апарату. Поступове випарування більшовиків зі стажем і заміна їх слухняним "молодняком" пропагувались як курс на омолодження.

Наслідком активної діяльності апарату на виборах була зростаюча пасивність широкого загалу комуністів. Розв'язуючи руки парткратії, низові осередки в той же час позбавляли її творчої, зацікавленої підтримки.

Жорстока внутріпартійна боротьба майже не торкнулась організаційних питань перевиборів. Антидемократичному блоку порівняно

легко вдалося очистити виборні посади від прихильників опозиції. Поразка на виборах була природною для політичних діячів, що не визнавали загальнолюдських цінностей демократії або намагались підпорядкувати її доктринам більшовизму. В цьому розумінні можна говорити про те, що норми і принципи демократичних виборів і звітів були принесені, як і решта компонентів демократії, в жертву ідеям світової революції і побудови соціалізму.

В висновках підводяться підсумки дослідження, зроблені узагальнення, наведені практичні рекомендації, які на думку автора, могли б сприяти подальшій розробці теми. Вивчений матеріал свідчить про те, що політична ситуація на Україні в другій половині 20-х років визначалась її повною підпорядкованістю московській владі. Саме там формулювались всі основні рішення, які згодом приймалися в республіці. Звідти на Україну прийшла і система політичної організації суспільства, в основі якої лежала ідея панування більшовицької партії. Провідником її стала Компартія України - республіканська філія ВКП/б/. Принципи організаційної побудови і діяльності цієї партії формувались виходячи з її претензії на одноосібне і неподільне панування в політичному житті.

Одним з головних принципів більшовицької партії був проголошений демократичний централізм, який, однак, ніколи не був основою практичної діяльності організації. З пропагандистських міркувань всіляко підкреслювались його демократичні ознаки, що були нерозвинені в реальному житті, але подавались як визначальні в стилі життєдіяльності партії. Тотальна пропаганда дозволяла апарату ефективно вкорінювати в масову свідомість спрощене, спотворене уявлення про демократію.

Перетворившись на партію, яка уособлювала політичний устрій, ВКП/б/-КП/б/У розкрила свої ряди для людей різної політичної і мо-

реальної орієнтації. Відмінність в поглядах проходила і через проблему демократизації партії. Частина комуністів щиро вірила в творчі сили внутрішньопартійної демократії, намагалась використати її для побудови соціалізму. Будь-які обмеження здавались їм тимчасовими і вимушеними. Для іншої частини партії, переважно з числа номенклатури і активу, вона була ефективним популістським засобом перетягти на свою сторону широкі верстви партії. Крім того, "демократичність" партійної діяльності була зручним прикриттям адміністративного диктату. Більшість комуністів сприймала внутрішньопартійну демократію як незнану до цього часу можливість заявити про себе, вільно висловити власне розуміння того, що відбувається. Не маючи чітких ідеологічних орієнтирів, залишаючись малоосвіченими, спираючись на бажання побудувати нове справедливе суспільство і свою віру в реальність революційного оновлення, ця частина партії ставилась до демократії дещо наївно, ідеалістично, будучи не в змозі розібратися в суті такого явища як демократія.

Соціально-політична і морально-етична диференціація більшовицької партії була однією з передумов згортання тільки-но позначених демократичних процесів. Керувати державною партією, що складалась з людей, що мали часто протилежні інтереси, демократичними засобами було неможливо. Проголошення демократичних гасел вождями партії було пов'язане, як свідчать дані приведені в дисертації, з тим, що перетворилась на державну партію, ВКП/б/-КП/б/У повинна була привести свій внутрішній устрій у відповідність з проголошуваним демократичним характером держави диктатури пролетаріату. Або імітувати демократизацію середпартійного життя.

На початку 20-х років всередині компартії зростали тенденції до брехливості. За межі вузького кола партійних інтелектуалів виривались дискусії про перспективи розвитку партії і суспільства.

Залюквання, як захід впливу на членів партії, що їх прийняв Х з"їзд РКП/б/, не дали ще свого ефекту. Потрібен був принципово новий крок, здатний згуртувати партію і в той же час, такий, що залишав можливість апаратного вирішення частини питань. Заява про початок демократизації партії здавалась більшовицькій олігархії саме таким кроком. Демократично заангажовану частину комуністичного керівництва вдалося, таким чином, дещо заспокоїти і навіть збити з пантелику. Партократія виграла час на збирання сил.

Виходячи з досвіду КП/б/У ми бачимо, що партія створена на тоталітарних засадах не має історичної перспективи. Вона життєздатна лише в періоди загострення внутріполітичної і міжнародної обстановки, коли під гаслами захисту вітчизни /а на справді своїх партійних інтересів/ вдається згуртувати основну частину суспільства. Стабілізація становища в державі і поза її межами знімає напруження, викриває неспроможність і утопізм проголошених цілей, що, врешті рещт, викликає девальвацію партійних цінностей в сприйнятті широких мас населення. Відсутність на цьому етапі соціально значимих орієнтирів загострює внутріпартійні протиріччя, розвиває організаційні принципи, що сформувались на етапі революційної кризи.

Єдиною альтернативою розпаду за таких умов залишається посилення апаратного командування, що прикривається пропагандистською компанією демократизації. Про це свідчить не тільки ситуація другої половини 20-х років, але і події кінця 50-х - початку 60-х, а також ті, що пов'язані з політикою перебудови і гласності. Спроба державного перевороту в серпні 1991 р. здійснена вищими посадовими особами комуністичного керівництва, зайвий раз доведа неможливість мирного співіснування більшовицької моделі партії і громадянського суспільства. Недемократична в своїй основі партія не

може ефективно демократизувати суспільство. Демократія здатна розвиватися лише партіями-носіями гуманістичних цінностей, які самі не пристосовують старі структури до нових гасел, засвоюють демократію, роблячи її основним принципом і засобом своєї життєдіяльності.

Формування української державності, створення багатопартійної системи, розвиток політичного плюралізму в громадянському суспільстві успішними будуть лише тоді, коли не будуть повторені помилки попередніх етапів. Відповідальність за прорахунки і злочини після революційного періоду лежать на Комуністичній партії України – "бойовому" загоні КПРС. Вивчення її історії в такий зламний період як друга половина 20-х років, допоможе новим політичним партіям і рухам уникнути долі своїх попередників.

Чітка структура і організація життєдіяльності партії – кращі гарантії від надмірної централізації і вождізму, придушення свободи мислення і монополізації управлінських функцій апаратом. Історія переродження більшовицької партії показує, як ігнорування таких демократичних норм як свобода слова і виборів, критики і відозви своїх представників готує ґрунт для диктатури партійної олігархії.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях автора.

1. До питання про розгортання критики і самокритики в компартії України в 1926-1929 рр. // Актуальные проблемы политической истории. – К., 1990. – С. 113-123.

2. Важный фактор развития внутрипартийной демократии // По пути Великого Октября. Тезисы областной научно-практической конференции, г. Кировоград. – Кировоград, 1987. – С. 36-37.

3. Партийные комитеты промышленных предприятий Украины в борьбе за развертывание внутрипартийной демократии//Социально-психологические проблемы повышения и реализации потенциала трудового коллектива. Тезисы Всесоюзной научно-практической конференции, г.Кировоград.- Кировоград, 1987.- С. 54-56.

4. Залог политического здоровья партии//Социально-психологические проблемы повышения и реализации потенциала трудового коллектива. Тезисы Всесоюзной научно-практической конференции, г.Кировоград.- В соавт.- Кировоград, 1987.- С.65-67.

5. Компартия України в боротьбі за розгортання внутрішньопартійної демократії в 1926-1929 рр.//Тезиси городської міжвузівської конференції, посвященої 70-літтю образования Компартии Украины, г.Кировоград.- Кировоград, 1988.

6. Демократичність - необхідне якість нового мислення кадрів//Проблеми професійної підготовки спеціалістів на етапі ускорення науко-технічного прогресу.- Кировоград, 1989.- С.22-23.

резол

467-199

AB 25.855

AB 25.855

9

27